

3 | PILÍŘE NOVÉ RUSKÉ IDEJE

| Ruská pravoslavná církev

V DĚJINÁCH RUSKÉ IDEJE VŽDY HRÁLO ÚSTŘEDNÍ ROLI PRAVOSLAVNÉ náboženství. Platí to i dnes a se vši pravděpodobností to bude platit i zítra. Křesťanství do Ruska přišlo z Konstantinopole, i když líčení týkající se původu se liší. Podle jednoho poslal kyjevský kníže do Byzance delegaci, aby hledala příhodné náboženství. Na členy delegace mocně zapůsobila pravoslavná obřadní praxe v Hagii Sofii a doporučili její přijetí. Je však pravděpodobnější, že pravoslavná církev do Ruska přišla s misionáři z Byzance, kteří navštěvovali řecké kolonie v jižním Rusku.

Zpočátku církev v Rusku působila pod vedením a dohledem konstantinopolského patriarchy, a když Byzanc slábla a upadala, nabyla ruská církev nezávislosti. Dějiny ruské církve v následujících staletích jsou dlouhé a spleťtité, podobně jako tomu je s jinými církvemi. Je to příběh o rozdělení a znovuspojení, o konfliktech a často o spolupráci se státem. Církev byla intenzivně zapojena do politiky. Mnozí předvídali, že to církev poškodí, ale nebyli ve

většině. Roli církve jasně stanovil Feofan Prokopovič, kněz a rádce cara Petra Velikého, v knize *Duchovnyj reglament* (Duchovní pravidla). V té stojí, že králové mají být ctěni a mají se poslouchat. Ti, kdo tomu vzdorují, monarchomachisté, jsou hříšníci.

Až do ruské revoluce měla církev, či přesněji řečeno náboženství, významný dopad na všechny složky společnosti včetně inteligence. Za komunismu se církvi nedařilo dobře, zejména v prvních letech nového režimu, kdy se ničily kostely a věřící byli obtěžováni. Do určité míry se to změnilo za druhé světové války, kdy se Stalin snažil zapojit církev do společné fronty proti nacistickému Německu a udělal nějaké ústupky ve prospěch církevní činnosti, přičemž stále doufal, že mladé lidi už nebude náboženství zajímat a církev postupně zanikne zcela přirozeně.

Tento předpoklad se zakládal na mylném přesvědčení o trvalé přitažlivosti komunistických myšlenek. Pravoslavná církev tedy existovala dál, ale byla to nejistá existence, za kterou musela zaplatit vysokou cenu. Nejen že do ní orgány státní bezpečnosti pronikly, ale ve skutečnosti ji převzaly. Nikdo se nemohl stát biskupem, natožpak ještě vyšším hierarchou, aniž by ho schválilo politbyro a KGB. Když se v roce 1991 nakrátko otevřely archivy, vyšla najevo trpká pravda: agentem tajné služby byl i sám patriarcha. Ten to v jednom projevu potvrdil a pronesl za církevní vedení i za svou vlastní roli *pater peccavi* (otče, zhřešil jsem). Argumentoval tím, že ústupky byly nezbytné pro přežití.

Z dnešního hlediska je to naprostá pravda. Na obranu ústupků církve lze uvést, že církev přežila, kdežto ti, kdo byli pronásledováni, nikoli. Z duchovních se nestali

komunisté, ale někteří bývalí komunisté našli cestu zpátky k náboženství. V postsovětské hymně se znovu objevil Bůh a Svatá Rus, zatímco komunismus a poslední boj zmizely.

A není snad pravda, že všechna náboženství musela v té či oné době udělat podobné ústupky, aby přežila? Věk mučedníků je dávno pryč a bylo nespravedlivé a nerealistické očekávat, že se moderní duchovní budou chovat jako Kristus a dávní křesťanští mučedníci.

Taková obrana je i není pravdivá. Papež za druhé světové války mlčel, když měl promluvit, ale nebyl na seznamu agentů gestapa. Byl by někdo pravoslavné duchovní mučil nebo zastřelil, kdyby se odmítli stát agenty tajné policie? Sotva. Poškodilo by je to, nemohli by stoupat v církevní hierarchii. Prostě církve přežila, ale její morální autorita významně, možná osudně poklesla.

Politické postavení, jaké církve zaujala poté, co znovu dosáhla svobody, neukazuje, že by prodělala zásadní změnu smýšlení. Často zastává linii, která daleko přesahuje vlastenectví a nacionalismus až k šovinismu. Nezačala být tolerantnější tváří v tvář jiným náboženstvím. Tolerovala například antisemitské výbuchy. V letech 1993–1994 vyšlo nové vydání *Protokolů sionských mudrců* s pomocí eparchie otce Jana a s jeho požehnáním – *po blagoslovení*. Otec Jan (Ivan Snyčov) se stal metropolitou Petrohradu a Ladogy – není to nějaký obskurní pop, nýbrž jeden z nejvyšších hierarchů hned po patriarchovi. Vyšlo dvacet tisíc výtisků *Protokolů* v době, kdy býval průměrný náklad ruských knih kolem dvou tisíc. I když si církve *Protokoly* nejspíš nevymyslela, byla zdaleka nejsilnějším činitelem, který tento titul prosazoval. Nejnovější vydání

z roku 2013 vyšlo s požehnáním arcibiskupa Tarnopolu a Kremence v nákladu osm tisíc výtisků.

Patriarcha Alexej byl pod značným tlakem, poněvadž mezitím jeden moskevský soud prohlásil *Protokoly* za padělek. Vědělo se to už dávno: je to padělek z 19. století, který možná pomohla vytvořit carská politická policie Ochranka. Skutečný původ *Protokolů* nebyl prokázán dodnes. Tvrdí se v nich do značných, byť často směšných detailů, že světové Židovstvo má v plánu zničit Rusko a ovládnout svět. Zajímavé je, že v Rusku před první světovou válkou *Protokoly* neměly úspěch. Stolypin, který byl dokonale pravicový premiér, řekl carovi, že jde o padělek. Úspěchu došly až po první světové válce, kdy jich začali používat raní militantní nacisté jako baltský Němec Alfred Rosenberg, který žil v Rusku.

Alexej se nakonec za sebe i za svou církev od Janových propagandistických aktivit distancoval, i když se metropolita na obranu padělku dovolával Boha. Patriarcha prohlásil, že církev není rasistická. Rozhovor vyšel v ruských novinách, ale v angličtině. Lze pochybovat o tom, že metropolita skutečně věří v pravost *Protokolů*, ale vypadá to, že jako propagandistická zbraň jsou takřka nenahraditelné. Od té doby bylo odhaleno několik dalších hanebných spiknutí včetně plánu „Barbarossa 3“, který obviňuje zahraniční diplomaty, že se snaží podvracet Rusko zevnitř. V této záležitosti však, zdá se, církev zapletena není.

Bylo by nespravedlivé svádět na církev odpovědnost za myšlení a jednání některých jejích stoupenců. Jde však o víc: postoj církve ke křesťanské víře určitě nebyl duchem ekumenický. Navíc je obzvlášť nepřátelská ke katolicismu

a o mnoho přátelštější není ani k protestantským církvím, ale to jen proto, že je pokládá za méně nebezpečné nepřátele. Pravoslavná církev odmítá vzít na vědomí skutečnost, že miliony ruských občanů mají jiné vyznání, chce mít v této oblasti monopol. V dopise Borisi Jelcinovi si patriarcha stěžoval na pseudonáboženské a pseudomisijní aktivity, které poškozují duševní i fyzické zdraví lidí a také stabilitu a občanský soulad v Rusku. Reformističtí kněží dostali varování, aby se zařadili do linie předepsané shora. Navíc existovaly konflikty mezi moskevským patriarchátem a ruskou církví v zahraničí.

Změřit hloubku a význam náboženského obrození v post-sovětském Rusku je obtížné. Podle seriózních průzkumů veřejného mínění se jako ateisté označuje jen 15 procent lidí. Dvě třetiny Rusů si myslí, že náboženství má hrát v ruském životě větší roli. Z těch však jen malý zlomek uvedl, že se snaží žít podle křesťanských zásad. A jen dvě až tři procenta chodí pravidelně na bohoslužby. Dřívější průzkumy také ukázaly, že se k náboženství hlásí – tak jako v západním světě – více žen než mužů. Ukázalo se rovněž, že náboženství nemá významný vliv na volební hlasování. Existuje mnoho nesrovnalostí, ale to platí nejen s ohledem na náboženské postoje. Třebaže se například většina Rusů cítí povznesená, když zpívají nebo poslouchají novou národní hymnu, najde se poměrně málo takových, kteří znají text nebo aspoň první řádky.

Za dvě desítky let po rozpadu Sovětského svazu bylo znovu otevřeno mnoho starých kostelů a byly postaveny nové; věřícím slouží hodně přes dvacet tisíc duchovních. Zdá se však, že vliv náboženství na hodně vzdělané lidi

poklesl. Na sklonku Brežněvovy éry měli mladí intelektuálové pozoruhodný zájem o náboženství. Jenže v rozsahu, v jakém takový zájem ještě přetrvává, se obrátil ke studiu exotičtějších věr, případně předsudků, jako jsou Nostradamova proroctví nebo ruská okultistka madame Blavatská.

Michail Epstein nazval tento fenomén sedmdesátých let „minimální“ nebo „chudé“ (*bednaja*) náboženství – náboženství mimo církev, bez chrámů, rituálů a doktríny. Vztahoval to zejména k mladým autorům onoho období, jako byli Vasilij Aksjonov, Bulat Okudžava a někteří jejich současníci, nebo později Josif Brodskij. Taková volně roztroušená religiozita však státu není k ničemu – na rozdíl od oficiálního náboženství v podobě pravoslavné církve nevzývá nacionalismus ani loajalitu ke státu a jeho vládcům.

To vede k otázce, co způsobilo pokles přitažlivosti církve i mezi inteligencí. Bývala to doba – abych uvedl aspoň jeden příklad –, kdy jednotliví Židé i celé rodiny, například Rubinstein a Pasternak, konvertovali, kdy byl velký náboženský myslitel Semjon Frank přesvědčen, že když někdo nepřísluší k pravoslavné církvi, nemůže se s Ruskem plně ztotožnit.

Prostě se zdá, že ruská pravoslavná církev nebyla v řadách inteligence příliš úspěšná. Z hlediska církve to možná není fatální nedostatek, ale stejně je to zajímavý jev. Kdysi se vlivu církve na intelektuály obával dokonce i Lenin. Byl přesvědčen, že náboženství je historický jev a anachronismus, že je s marxismem neslučitelné. Do stranického programu však ateismus odmítl zařadit. Zklamalo ho, když se po selhání revoluce v roce 1905 někteří přední intelektuálové od marxismu k náboženství nebo ke

kvazináboženskému myšlení, jaké vyjadřují *Vjечи*, soubor esejů s překvapivým důrazem na náboženství od řady intelektuálů pokládaných předtím za „pokrokové“, ba radikální.

Bývala doba, kdy bylo Rusko domovem překvapivé řady náboženských myslitelů, jakými byli Vasilij Rozanov a Vladimir Solovjov. Velcí ruští spisovatelé 19. století – Gogol, Tolstoj, Dostojevskij – se náboženstvím velice zabývali, a ne vždy k radosti církve, jak tomu bylo v případě Tolstého, který byl exkomunikován. Solovjov se oficiální církvi zamlouval kvůli *sobornosti* – důrazu na kolektiv, a ne na jednotlivce –, jež hraje v jeho myšlení ústřední roli. Co se církvi ovšem nezamlouvalo, byl vliv helénských filozofů a jejich myšlení, ale především jeho ekumenismus – hledání společné půdy s katolicismem, který byl v očích oficiální církve prokletý. Solovjov byl také otevřeným protivníkem antisemitismu a vydal manifest proti tomu, co pokládal za národní hanbu. Také to ho přivedlo do konfliktu s církví.

Solovjov měl velký vliv na své současníky i na další generaci – ani ne tak na teology, ale na filozofy, spisovatele a výtvarné umělce. Jeho příběh o příchodu Antikrista je silný historicko-literární esej, pohádka o světě dobytém jakousi asijskou velmocí. Měl obrovský dopad: šlo o příspěvek k ruské tradičně oblíbené víře ve složitá a dramatická spiknutí.

Židé neměli štěstí, pokud jde o postoj pravoslavné církve, a to ani na té nejvyšší a nejkultivovanější úrovni. Georgij Florovskij, snad nejpřednější teolog v době mezi oběma světovými válkami, byl rasista a uvažoval o kastraci Židů, ani postoj Loseva, další opory pravoslavné teologie, nebyl o moc tolerantnější.

Vůdčími teologickými mysliteli následující generace byli Sergej Bulgakov a Nikolaj Berďajev. Bulgakov byl zmlada radikál, stavěl se proti samoděržaví a „falešnému vlastenectví“. I v pozdějším životě si udržoval odstup od šovinismu a jiných reakčních názorů, i když ruský nacionalismus přijal. Uvažoval však spíš o kulturním než o politickém nacionalismu, na rozdíl od šovinismu financovaného sekulárními silami. V očích církevní hierarchie však nepřestal být podezřelý kvůli tomu, že hájil určitá neortodoxní náboženská dogmatická učení – sofiologii.

Berďajev byl náboženský myslitel nejznámější mimo ruskou pravoslavnou církev. V mládí byl rovněž radikální, byl vězněn a několik let strávil ve vyhnanství. Berďajev byl přesvědčen, že Rusko má naplnit určité poslání. Ve své knize *Ruská idea* připomíná, že ruská inteligence je zarmoucena skličujícím stavem své země. Nevzdala se však víry, že její země má historické poslání a přijde čas, kdy řekne světu své. Autor to neupřesňuje, ale je jasné, že odkaz směřoval k pravému křesťanství. I Pjotr Čaadajev, nejostřejší kritik Ruska z myslitelů 19. století, byl přesvědčen o existenci skrytých sil ruského národa, které budou nakonec odhaleny.

Mezi těmito náboženskými mysliteli a náboženskými mysliteli současné generace je obrovský rozdíl. Netkví jen v kulturní úrovni promlouvajících ani ve skutečnosti, že charakter jejich prohlášení je mnohem víc politický než duchovní. Zabývali se problémy, jako byla carská rodina a její služebnictvo, které bolševici zabili v roce 1918. Politickým rozhodnutím byli Romanovci kanonizováni v důsledku zřejmého tlaku monarchistů z řad aktivních

příslušníků církve. Zavraždění rodiny, a zejména dětí byl hanebný čin, nicméně nebyli zabiti kvůli svému náboženství, a tudíž nejde o náboženské mučedníky. Církevní autority musely tedy vymyslet jiné odůvodnění a výsledek nebyl nijak přesvědčivý.

Obecně řečeno odluka církve od státu fakticky zmizela. Církev zůstává nástrojem vlády, jako za sovětských časů. Její zahraničněpolitická prohlášení mohla pocházet, a často pocházela, z ministerstva zahraničí nebo z generálního štábu armády či z policie. Tato prohlášení, ať dobrá nebo špatná, nepatřila do duchovní říše. Nic specificky náboženského na nich nebylo.

V církvi dochází k podivným událostem a občas to vypadá, jako kdyby patriarcha ztrácel kontrolu: je znám případ vysokého církevního hodnostáře v Dumě, který měl za úkol bránit v ruském parlamentu zájmy církve. Ten však konvertoval k islámu a většinu času věnoval snahám dokázat, že Rothschildové, a nikoli CIA jsou odpovědní za „arabské jaro“, které bylo velmi nežádoucí. Jiný vysoký pravoslavný duchovní zase tvrdil, že církev ovládla jakási homosexuální lobby, která se jí snaží v tomto směru ovlivnit.

Moskevská církev, ale také Putin soustavně napadají bezbožný Západ. Putin prohlásil, že mnohé euroatlantické země se odklonily od svých kořenů i křesťanských hodnot. Na druhé straně Rusko vystupuje jako obránce tradičních hodnot proti útokům Západu a rozhodná obrana je jediný způsob, jak zabránit, aby Rusko nekleslo do chaotické temnoty.

Patriarcha Kirill při různých příležitostech víceméně výslovně opakuje Putina. A archimandrita (kaplan) Vsevolod

napadl odluku církve od státu jako fatální chybu Západu, zruďný jev, který „se vyskytl jen v západní civilizaci a který Západ zahubí“. Když člověk sestoupí v hierarchii níž, začnou být prohlášení duchovních ještě ostřejší. Mezi 1350 radami věřícím ohledně toho, jak se bránit před okultními silami zla, je otázka: Které knihy Satanovi nejvíc vadí? Odpověď: Knihy napsané světci.

Víra v satanismus je specificky ruský jev, který se táhne do doby před první světovou válkou, a ruská média čas od času informují o existenci satanistických skupin. Naposledy bylo v roce 2008 u Jaroslavle zatčeno osm mladých lidí mezi sedmnácti a devatenácti lety a byli obviněni, že snědli jiné čtyři mladé lidi.

Novopohanství mělo od osmdesátých let minulého století následovatele v Rusku, stejně jako v pobaltských zemích i jinde ve východní Evropě. Nebylo to však nic, co by mělo nějaký politický význam. V Rusku se rozdělilo do drobných sekt. Některé se inspirovaly ekologickým hnutím a modlí se k slunci a k měsíci, jiné uctívají zemi a další božstva. Ještě jiné jsou neskrývaně neofašistické a příležitostně se dopouštějí násilí, jako je vypalování kostelů. Mnohé oslavují letní slunovrat. Čerpají inspiraci z venkovské kultury předkřesťanských dob, protože se však o té době ví autenticky jen velmi málo, mnohé nedávno přijaté zvyky a rituály patří do oblasti fantazie, výmyslů a podvrhů. Podle některých zpráv jejich počet v posledních letech vzrostl; mládež ve městech, kterou pravoslavná církev nebaví, či dokonce odpuzuje, hledala něco více vzrušujícího nebo originálnějšího. Tyto zprávy o rostoucím počtu sekt a skupin však mohou být přehnané.